

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Etymologische woordenboeken, de Leidse school en boerenverstand

Lubotsky, S.

Citation

Lubotsky, S. (2023). Etymologische woordenboeken, de Leidse school en boerenverstand. In .
Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3608217>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3608217>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof.dr. Sasha Lubotsky

Etymologische woordenboeken, de Leidse school en boerenverstand

Universiteit
Leiden

Bij ons leer je de wereld kennen

Etymologische woordenboeken, de Leidse school en boerenverstand

Rede uitgesproken door

prof.dr. Sasha Lubotsky

bij zijn afscheid als hoogleraar

Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap

aan de Universiteit van Leiden

op 22 mei 2023

Universiteit
Leiden

Zeer gewaardeerde toehoorders!

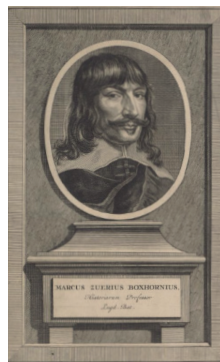
Het afscheidscollege is een moeilijk genre. Je wilt je publiek een spannend verhaal over je vak voorschotelen, terwijl je geen vakkennis mag vooronderstellen en geen vaktermen mag gebruiken. Ook de keuze van onderwerpen is beperkt, want als ik u bij voorbeeld ga vertellen over de vocalisatie van laryngalen in het Sanskrit (wat mij buitengewoon spannend lijkt), zullen de meesten van u het moment vervloeken dat u besloten hebt naar deze lezing te gaan. Maar ook omgekeerd, moet het ook niet té eenvoudig zijn, anders denkt men: is dat nou alles? Moet je hier een hoogleraar voor zijn? Een te simpel verhaal brengt een reactie teweeg die doet denken aan een Joodse mop die precies honderd jaar geleden populair was. In maart 1922 stonden de kranten vol berichten dat Albert Einstein, die kort daarvoor de Nobelprijs had gekregen, naar Japan zou gaan om daar lezingen te geven. Een man opent de krant en zegt tegen zijn vrouw: “Weet je, Saar, wat ik nu in de krant lees? Einstein gaat naar Japan!” De vrouw is niet onder de indruk: “Wie is dat voor iemand?” “Weet je dat niet? Het is de man die relativiteitstheorie heeft bedacht”. “En wat is dat?” “Nou, hoe zal ik het je uitleggen? Dat alles relatief is. Bij voorbeeld, als ik drie haren op mijn hoofd heb dan is het weinig, maar als ik drie haren in mijn soep heb, dan is het veel”. “Oh – zegt de vrouw, – En met die flauwe grap gaat Einstein naar Japan?”

Ik zal dus mijn best moeten doen om de smalle pad tussen deze twee uitersten te bewandelen, maar er ligt nog een gevaar op de loer. Meeste afscheidscolleges hebben een flink “opa vertelt”-gehalte, en ik ben bang dat ook ik aan een zekere nostalgia niet ontkom.

Zoals uit de titel van mijn lezing blijkt, bestaat die uit drie onderdelen: de Indo-Europese etymologische woordenboeken, de Leidse school, en het boerenverstand. We beginnen met deel 1.

1. De Indo-Europese etymologische woordenboeken

Het is zo gekomen dat mijn professoraat in het teken stond van een groot etymologisch project dat beoogde een woordenboek samen te stellen van het Proto-Indo-Europees. Wat is dat precies?

Marcus Zuerius van Boxhorn (1612 – 1653)

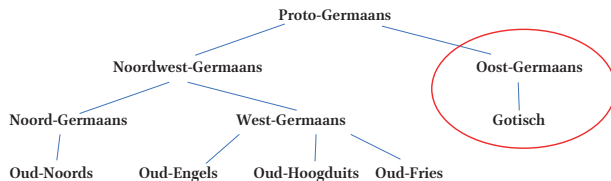
Als twee talen verwant zijn aan elkaar, betekent dat dat er ooit een periode is geweest wanneer het één taal was. Het werd al onderkend door de Leidse hoogleraar Marcus Zuerius van Boxhorn die in 1647 schreef over overeenkomsten tussen bijvoorbeeld het Germaans en het Grieks: “De rechte reden van die overeenkominge in dese talen is, om dat de Grieken ende Duytschen aan de borsten van eene moeder gelegen, ende uyt eene mondt leeren spreekken hebben”. Hij stelde ook vast dat een groot aantal

talen van Azië en Europa met elkaar verwant zijn en dus uit één taal zijn ontstaan. Sindsdien zijn de taalkundigen bezig om deze taal, die we tegenwoordig het Proto-Indo-Europees noemen (de oertaal van de Indo-Europese taalfamilie), te “reconstrueren”, d.w.z. zijn grammatica vast te stellen en zijn woordenschat in kaart te brengen.

Je zou je kunnen afvragen: waarom wil je zo’n woordenboek hebben? Ten eerste brengt het alle betrouwbare etymologieën bij elkaar, zodat je een corpus hebt waarop je de correspondenties tussen verschillende talen en de klankwetten kunt baseren. Ten tweede vertelt de woordenschat heel veel over het leven en over de cultuur van het volk dat deze taal sprak. Deze analyse van de woordenschat noemt men treffend de “Wörter und Sachen” methode.

Mijn favoriete illustratie van de mogelijkheden van die methode is het Germaanse woord voor ‘brood’. We vinden dat woord

in de meeste Germaanse talen, oud en nieuw: Oud-Noords *brauð*, Oud-Engels *brēad*, Engels *bread*, Oud-Fries *brād*, Oud-Hoogduits *brôt*, Duits *Brot*, etc. Op grond van deze vormen kunnen we Proto-Germaans **brauda-* ‘brood’ reconstrueren en vaststellen dat al in de eerste eeuw v. Chr. de Germanen brood hebben gegeten. Op zich misschien niet erg spectaculair, maar we kunnen een stapje verder komen als we bedenken dat Proto-Germaans **brauda-* afgeleid is van **brewwan-* ‘brouwen’ en dat de Germanen dus gist moeten hebben gebruikt om het brood te bereiden. Deze conclusie wordt ondersteund door het feit dat het woord *gist* zelf in vele Germaanse talen voorkomt (Oud-Noords *jōstr*, Engels *yeast*, etc.) en kan voor het Proto-Germaans gereconstrueerd worden (**jestu-*, een afleiding van het werkwoord ‘gisten, fermenteren’, Oud-Hoogduits *jesan*, Middel-Hoogduits *jesen*). Tegelijkertijd merken we op dat noch **brauda-* ‘brood’, noch **jestu-* ‘gist’ in het Gotisch voorkomt, en aangezien het Gotisch een aparte tak binnen het Germaans vormt (zie figuur 1) zou dat misschien erop kunnen wijzen dat het recept van gerezen brood niet Proto-Germaans is, maar pas later, in het Noordwest-Germaans, is ontstaan.

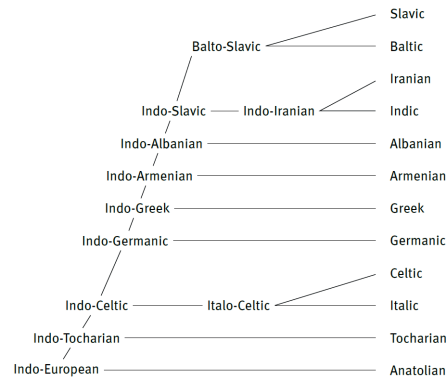

Figuur 1. De stamboom van de Germaanse talen.

Het is natuurlijk niet uit te sluiten dat **brauda-* en **jestu-* in het Gotisch ontbreken omdat ons Gotische corpus beperkt is en deze twee woorden er bij toeval niet voorkomen. Maar we kennen wel een ander Gotisch woord voor ‘brood’, nl. *hlaifs*, dat verwant is aan Oud-Noords *hleifr*, Oud-Engels *hlāf*, Engels *loaf*, Duits *Laib*, etc. en dat teruggaat op het Proto-Germaans **hlaiba-*¹. Er waren dus twee woorden voor ‘brood’ in het Germaans, en we kunnen aannemen dat **hlaiba-* wel degelijk het Proto-Germaanse woord voor ‘brood’ was en dat het Noord-

west-Germaanse **brauda-* voor een nieuwe soort brood, het gerezen brood, werd gebruikt.

Het zal u duidelijk zijn dat de samenstelling van een Indo-Europees etymologisch woordenboek een gigantisch karwei is. De Indo-Europese taalfamilie bestaat uit twaalf takken met honderden talen, en idealiter moet je de filologie van al deze talen beheersen om te kunnen onderzoeken of een bepaald woord echt bestaat (misschien is het een foutje in het manuscript), wat het precies betekent, of het niet ontleend is aan een naburig dialect, enzovoort.

Figuur 2. De Indo-Europese stamboom (door Thomas Olander)²

Zoals gezegd heeft men al in 17de eeuw de belangrijkste uitgangspunten van de taalverwantschap geformuleerd, maar het duurde tot diep in de 19de eeuw voordat men daadwerkelijk met de reconstructie van het Proto-Indo-Europees is begonnen. Dat gebeurde vooral in Duitsland en viel dus samen met de hoogtijdagen van de Romantiek. Het streven om de taal en het glorierijke verleden van onze voorouders te reconstrueren paste naadloos in het gedachtengoed van de laat-romantici, en een romantische aura hangt nog steeds boven ons vak. Daarover meer zo meteen, maar nu even terug naar de woordenboeken.

Het corpus van Indo-Europese etymologieën groeide gestaag in de 19de eeuw, maar het eerste etymologische woordenboek verscheen pas in 1868 en heette voluit *Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache in ihrem Bestande vor der Völkertrennung. Ein sprachgeschichtlicher Versuch* von F. C. August Fick, *Oberlehrer am Gymnasium zu Göttingen*. En inderdaad, het was een bescheiden werk van een kleine 200 pagina's.

August Fick (1833 – 1916)

De tweede druk verscheen al twee jaar later, in 1870, onder iets andere titel, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen: Ein sprachgeschichtlicher Versuch*, en het waren opeens meer dan 1000 pagina's, omdat Fick ook de gemeenschappelijke woordenschat van de taalgroepen binnen het Indo-Europees apart heeft opgenomen: Indo-Iraans, Europese talen, Grieks + Latijn, Slavisch +

Germaans, Litouws + Slavisch, Germaans.

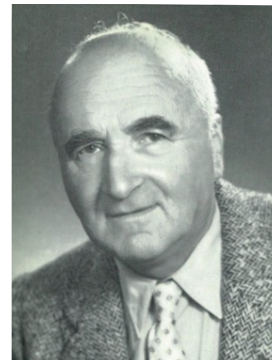
Bij de latere drukken kwamen nog andere delen, geschreven door andere geleerden, bij voorbeeld *Wortschatz der germanischen Spracheinheit* door Hjalmar Falk en Alf Torp, en *Urkeltscher Sprachschatz* door Whitley Stokes, het boek dat we later nog zullen tegenkomen. De laatste, 4de druk verscheen in 1890.

De twintigste eeuw was de Indo-Europese lexicografie niet bepaald gunstig gezind. Het begon ermee dat de Oostenrijkse latinist en indogermanist Alois Walde, die jaren heeft gewerkt om van de afzonderlijke woordenlijsten van Fick één geheel te maken en ze uit te breiden, in 1924 plotseling overleed. Op dat moment was ongeveer 2/3 van het geheel af. Gelukkig werd Julius Pokorny, hoogleraar Keltische talen in Berlijn, bereid gevonden om het werk van Walde te voltooien en te publiceren, wat resulteerde in een driedelig werk *Vergleichendes Wörter-*

buch der indogermanischen Sprachen, waarvan het laatste deel in 1932 verscheen. Net op tijd, omdat een jaar later, in 1933, de nazi's aan de macht kwamen, en kort daarna Pokorny als jood uit zijn ambt werd ontheven. Dat hij als katholiek werd grootgebracht, dat hij steunbetuigingen uit de hele wereld kreeg, dat hij zelf overtuigd nationalist was – het mocht allemaal niet baten.³

Alois Walde (1869 – 1924)

Julius Pokorny (1887 – 1970)

Desalniettemin kreeg Pokorny een uitkering en bleef in Duitsland waar hij tot 1943 vrij teruggetrokken bestaan leidde, maar toen in 1943 de Gestapo zijn flat doorzocht, vluchtte hij toch naar Zwitserland. Vanwege zijn status als vluchteling had Pokorny grote financiële zorgen, omdat hij lange tijd geen dienstbetrekking kon hebben. Het kwam hem dus heel goed uit toen hij werd benaderd door Carl Emil Lang, directeur van de uitgeverij A. Francke, met het voorstel om een nieuw Indo-Europees etymologisch woordenboek te maken op basis van Walde-Pokorny's *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, waarbij de uitgeverij hem financieel zou ondersteunen.

Pokorny toog voortvarend aan het werk, al had hij veel problemen met recente publicaties, want de Zwitserse bibliotheken hadden flinke lacunes door de oorlog. De eerste aflevering verscheen al in 1948 en het geheel, wat de titel kreeg *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*,⁴ werd voltooid in 1959.

Dit woordenboek is een geweldige prestatie van Julius Pokorny en het is nog steeds een standaard werk, maar vanwege de omstandigheden was het al bij zijn verschijning sterk verouderd.

2. De Leidse School

En zo zijn we gekomen bij de vraag wat de Leidse School hiermee heeft te maken.

Toen Rob Beekes, mijn leermeester en voorganger, vijftig jaar geleden, in 1973 tot persoonlijk lector in de Indo-Europese taalwetenschap benoemd werd – de eerste ordinarius op dat vakgebied in Leiden – was hij een vakgroep in zichzelf. Hij kon smakelijk vertellen dat hij eens door de subfaculteit op de vingers werd getikt omdat hij nooit de verslagen van vakgroepsvergaderingen instuurde. Er waren weinig studenten: de colleges trokken meestal niet meer dan drie-vier studenten, en als een bijzondere cursus werd aangeboden (bij voorbeeld Beekes over het Myceens of Kortlandt over het Tochaars), dan zaten er meer docenten in de klas dan studenten. U proeft hier de nostalgie: dat waren nog eens tijden!

Ook wat de afstudeerders betreft liep het niet bepaald storm. Toen ik in 1980 afstudeerde in de Vergelijkende Indo-Europese taalwetenschap, was ik pas de tweede die dat deed. Maar daarna, in de jaren negentig, veranderde dat langzamerhand en studeerden ieder jaar 2-3 studenten af. Ook de afdeling Indo-Europees groeide behoorlijk. Ik kwam in 1980 erbij, en wat later werd de afdeling uitgebreid met Peter Schrijver, die zich vooral bekwaamde op het gebied van de Italische en Keltische talen. Als u bedenkt dat we Jos Weitenberg, een specialist in het Armeens en de Anatolische talen, en Frits Kortlandt, hoogleraar Balto-Slavische taalkunde, ook tot de Indogermanisten konden rekenen, dan was de Leidse Indogermanistiek wellicht de grootste in de wereld.

De Leidse groep was gekenmerkt door een aantal gemeenschappelijke uitgangspunten wat natuurlijk niet verwonderlijk is als je veel met elkaar praat en elkaars werk leest. Vooral het

fundamentele, baanbrekende werk van Frits Kortlandt heeft ons sterk beïnvloed en op een hoger niveau getild.

“The Leiden School” is nu een begrip geworden, maar wat zijn de kenmerkende eigenschappen van deze school? Eerst en vooral een zeer strenge toepassing van de comparatieve methode, van Ockhams scheermes. Bij voorbeeld, we reconstrueren geen klanken die niet absoluut noodzakelijk zijn, we gebruiken geen klankwetten die meer uitzonderingen kennen dan regels. We maken het onszelf best lastig, dat geef ik toe, maar dit is de enige mogelijke weg voorwaarts.

Ook in de filologie (de analyse van de teksten) maken we het onszelf lastig. Bij voorbeeld, vele van onze collega's zijn geneigd om grote verscheidenheid aan spellingvarianten in Hittitische of Oud-Pruisische teksten als irrelevant te beschouwen: “Ach, die mensen schreven maar wat” of “Ze kenden de taal niet”. Maar wij in Leiden gaan ervan uit dat de mensen die die teksten schreven over het algemeen precies wisten waar ze mee bezig waren en dat we elke spellingvariatie serieus moeten nemen.

Je kunt de Leidse school omschrijven als calvinistisch van aard en dat betekent onder andere dat je met beide benen op de grond staat. Geen romantiek van weleer, maar een nuchtere constatering dat zelfs zulke archaïsche talen als het Grieks en Sanskrit honderden, zo niet duizenden leenwoorden hebben die ze hebben overgenomen van de volkeren waarmee ze in aanraking waren gekomen en van wie ze veel te leren hadden gehad.

Een ander aspect van de Leidse school is de combinatie van filologie en de recente inzichten van moderne taalwetenschap. Ook hier wees Kortlandt ons de weg. De samenwerking met onze collega's in het “Center for Linguistics” (LUCL) is dus voor ons van essentieel belang.

Net als echte calvinisten zijn we niet wars van zendingsdrang. Vooral Rob Beekes vond het belangrijk dat we onze standpun-

ten uitdragen en heeft daarom een leerboek Indo-Europese taalwetenschap geschreven.⁵ Ook aan zijn leerlingen heeft hij deze drang doorgegeven en zo kreeg ik het onzalige idee om een nieuw Indo-Europees etymologisch woordenboek te maken vanuit de Leidse zienswijze, niet wetende dat zelfs na dertig jaar het project nog niet af zou zijn.

Mijn plan was om elke onderzoeker één taal of één taalfamilie te laten behandelen, zodat hij grotendeels binnen zijn eigen specialisme kon blijven en zich niet behoefde uit te spreken over problemen van andere talen. Later zou alles dan samengevoegd worden. Het voordeel van deze werkwijze was dat ook de jonge onderzoekers aan het project konden werken, en aangezien we steeds meer heel goede studenten kregen vond ik dat we ze perspectief moesten bieden om in het vak te blijven. Ik heb geprobeerd me te houden aan de regel van Antoine de Saint-Exupéry uit zijn *Le petit prince*: “tu deviens responsable pour toujours de ce que tu as apprivoisé” (Je blijft altijd verantwoordelijk voor wat je tam hebt gemaakt), al weet ik dat het me niet altijd is gelukt.

Het voorbereidende werk verliep langzaam, maar wat wil je? Het is nu misschien moeilijk voor te stellen, maar in de jaren negentig was er geen enkel database-programma op de markt dat de diacritica kon weergeven, zodat we van alles zelf moesten ontwerpen. Ik ga u de details van het verloop van het project besparen, maar ik wil er de drie belangrijkste gebeurtenissen uitlichten die ervoor gezorgd hebben dat het project in stroomversnelling is gekomen.

Ten eerste, kregen we in 1998 een aanzienlijke beurs van de NWO voor “programmatisch onderzoek” waardoor we drie postdocs voor 3 jaar konden financieren en dankzij matching van het Centrum voor Niet-Westerse Studies (CNWS) kwamen er nog 3 aio-plaatsen bij. Het werk kon eindelijk echt beginnen.⁶

Ten tweede, in 1999-2000 kwam Sergej Starostin naar Leiden voor een jaar met een bezoekersbeurs van de NWO om aan

de externe connecties van het Indo-Europees te werken. Starostin was behalve een briljante taalkundige (in 2005 kreeg hij een eredoctoraat van onze universiteit) ook een begenadigd programmeur die voor zijn etymologische projecten een systeem voor database-management heeft ontwikkeld, *StarLing* genaamd, bestaande uit een aantal componenten: een database, een tekstverwerker, een database-server, en een paar andere. Hij heeft ons geholpen met het converteren van al onze bestanden naar zijn systeem, en dat was een enorme verademing. Het invoeren van gegevens werkte opeens heel makkelijk, we konden moeiteloos schakelen tussen verschillende alfabetten en verschillende databases, en al onze databases, zelfs als ze niet helemaal af waren, online zetten. Dat was geheel in de geest van die tijd, de euforie van het begin van het internettijdperk: alle onderzoeksresultaten moesten worden gedeeld.⁷

De derde gebeurtenis die een grote rol in het project heeft gespeeld was een gesprek met Albert Hoffstädt, editor Aziatische studies van de uitgeverij Brill, die mij in 2005 heeft benaderd met het voorstel de etymologische databases van ons project die af waren op de website van Brill onder te brengen en ze later in boekvorm te publiceren. Ik twijfelde nog vanwege het idealistische gedachte van vrij toegankelijk maken van al het onderzoek, maar toen kwam Albert met een “offer I could not refuse”: Brill was bereid flink te investeren in ons project mits de faculteit het ook zou doen. Gelukkig was Ton van Haften, die toen decaan was, ook enthousiast over het plan, en zo konden we weer verder (een vervolgaanvraag bij de NWO zou natuurlijk geen kans van slagen hebben gehad).⁸

Belofte maakt schuld, en we moesten hard werken om ervoor te zorgen dat de databases afgemaakt en gepubliceerd werden, maar het resultaat mag er zijn: Brill's *Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series*⁹ telt op dit moment 12 kloeke delen, en op de website *Indo-European Etymological Dictionaries Online*¹⁰ vindt men 15 etymologische databases. Binnenkort verwachten we ook flinke uitbreiding in beide collecties.

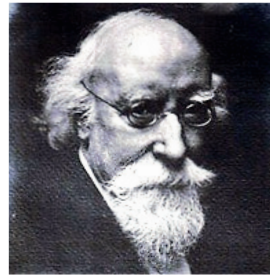
Het project is echter nog niet af. Kunt u raden wie nog niet aan zijn verplichtingen heeft voldaan? Geheel juist, dat is uw nederige dienaar. Mijn *Indo-Iranian Etymological Dictionary* is bijna af en moet volgend jaar verschijnen, en de overkoepelende *Indo-European Etymological Dictionary*, waaraan ik samen met Tijmen Pronk werk, zal iets langer op zich laten wachten, maar mijn pensionering zal hopelijk een positieve invloed op zijn voortgang hebben.

3. Boerenverstand

En zo zijn we gekomen bij het laatste onderdeel van mijn betoog, het boerenverstand. Zoals eerder gezegd moet je een enorme hoeveelheid data bewerken voordat je tot een betrouwbare etymologie komt. Daarom zijn de etymologische woordenboeken in het algemeen zo conservatief, in de zin dat ze oude etymologieën steeds maar weer overschrijven. Uiteraard waren we niet gelukkig met deze gang van zaken en wilden anders doen, maar je moest ook realistisch blijven: als je iedere etymologie grondig gaat natrekken ben je dan in vijftig jaar nog niet klaar met je woordenboek.

Je moet dus selectief te werk gaan, maar hoe kies je de twijfelachtige etymologieën? Ik persoonlijk had in mijn werk aan het *Indo-Iranian Etymological Dictionary* veel baat van het principe dat Rob Beekes steevast het boerenverstand noemde en jammer vond dat het te weinig toegepast werd. In de etymologische studies is er weinig wat volstrekt onmogelijk is, wat je bij voorbaat met gerust hart kunt uitsluiten. We opereren niet met absolute waarheden, maar met waarschijnlijkheden en sommige aannames zijn nu eenmaal waarschijnlijker dan de andere. Je boerenverstand of je intuïtie is gebaseerd op je kennis en je ervaring. En of je nou zelf een etymologie bedacht hebt of je een bestaande etymologie wilt beoordelen, moet je eerst nuchter (het calvinisme, weet u wel!) bekijken of de etymologie wellicht van een aantal onwaarschijnlijke aannames afhankelijk is. Als je regelmatig een dergelijke check uitvoert kun je niet alleen jezelf, maar ook je lezers een heleboel tijd besparen.

Graag wil ik u een voorbeeld laten zien uit mijn recent onderzoek.

Whitley Stokes (1830 –1909)

In 1894 heeft Whitley Stokes in dat afzonderlijke deel van het etymologische woordenboek van August Fick, *Urkeltscher Sprachschatz*, dat we eerder hebben gezien, een etymologie voorgesteld¹¹ die het Middel-Ierse *féice* ‘nokbalk’, ook ‘de top of het dak van een huis’ met het Sanskrit *vamśya-* ‘dakbalken van een huis’ verbindt. Op het eerste gezicht lijkt dit een perfecte etymologie: de betekenis is nagenoeg identiek en beide vormen kunnen herleid worden tot Proto-Indo-Europees **uenkio-*, zodat ze ook formeel met elkaar corresponderen. Deze etymologie werd dan ook opgenomen in een aantal gezaghebbende woordenboeken (o.a., in het woordenboek van Walde-Pokorny en dat van Pokorny zelf)¹² en gold lange tijd als zeker. In zijn etymologische woordenboeken van het Sanskrit¹³ zegt Manfred Mayrhofer nu echter bij het lemma *vamśá-* dat alle voorgestelde etymologieën “unklar” zijn, maar hij vermeldt niet waarom hij dat denkt. Dus moest ik zelf bepalen of ik deze etymologie in mijn Indo-Iraanse woordenboek zou opnemen of niet.¹⁴

Voordat we de filologie induiken gaan we eerst het boerenverstand op deze etymologie loslaten en dan blijkt al gauw dat de twijfels van Mayrhofer terecht waren.

Ten eerste zijn beide vormen, Middel-Ierse *féice* en Sanskrit *vamśya-*, geïsoleerd: er zijn geen verwanten in de andere Keltische talen, en ook in het Iraans vinden we niets vergelijkbaars. Ten tweede is de verspreiding ongewoon, met verwante woorden alleen aan de buitenkant van het Indo-Europese gebied en niets ertussen. Zo’n situatie is natuurlijk niet bij voorbaat uit te sluiten (alle andere taalfamilies moeten dan het woord hebben verloren), maar ik ken geen ander zeker geval dat we verwante woorden uitsluitend in het Sanskrit en in het (Midden-)Iers vinden.

Figuur 3. De geografische spreiding van de Indo-Europese taalfamilie.¹⁵

Ten derde is de betekenis enigszins verdacht. Indo-Europeanen waren nomaden in de steppen van Zuid-Rusland en Oekraïne. Ze bouwden geen permanente huizen, alleen tenten, dus hadden ze ook geen nokbalken. Natuurlijk kun je zeggen dat het oorspronkelijk een woord was voor een of andere dwarsverbinding, maar het is weer een extra aanname, wat het geheel niet overtuigender maakt.

Al met al is er reden genoeg om wat dieper te gaan graven in het Sanskrit en in het Iers.

Laten we eerst kijken naar het Sanskrit. Het woord *vaṁśya* ‘dakbalken van een huis’ komt alleen voor in een heel late tekst (Bhagavata-purāṇa) en is een doorzichtige afleiding van *vaṁśá* ‘(dragende) dakbalk’, om alle dakbalken van het huis aan te duiden. Het onafgeleide *vaṁśá* vinden we al in het oudste Vedisch, waar het drie betekenissen heeft: ‘bamboe of bamboestok’, ‘familie, geslacht’ en ‘dakbalk’. Nu kan men zich makkelijk voorstellen dat een woord dat oorspronkelijk ‘bamboe’ betekent later ook voor de aftakkingen van een geslacht en voor een bamboestok / bamboebalk gebruikt kan worden (vgl. ‘riet (plant)’ → ‘riet (voor rietblazers)’, ‘zilver’ → ‘(tafel)zilver’, enz.), maar de ontwikkeling andersom, van een voorwerp naar de plant waarvan het voorwerp gemaakt is, komt maar heel weinig voor. De analyse van het Sanskrit woord laat dus zien dat zijn oorspronkelijke betekenis meest waarschijnlijk ‘bam-

boe’ was en aangezien bamboe niet in de steppen van Zuid-Rusland en Oekraïne groeit, zal dat een leenwoord zijn uit een plaatselijke taal in India. Dat zou ook verklaren waarom je dit woord in de andere Indo-Europese talen niet vindt.

Maar wat doen we met het Ierse woord? Volgens mij, staat de sleutel tot de oplossing al in het middeleeuwse Ierse woordenboek ‘De Origine Scoticae Linguae’, ook bekend als ‘O’Mulconry’s Glossary’, uit de zevende eeuw. Daar lezen we (no. 504)¹⁶:

féice tige quasi fége quia praestat lucem domui
‘féice van het huis is ongeveer *fé(i)ge* [verlichting], omdat het licht geeft in het huis’

De auteur van het woordenboek leidt dus *féice* ‘nokbalk, top van het huis’ af van het werkwoord *fégaid, féc(h)aid* ‘kijken, observeren’, en het lijkt me een heel aantrekkelijke etymologie. Oorspronkelijk zou *féice* een uitkijkraampje kunnen zijn of een opening in het dak, een soort lichtschacht, en pas later werd het gebruikt voor de bovenste balk en de top van het huis in het algemeen.

Uiteraard kende Whitley Stokes deze passage, want hij was de eerste die dit woordenboek uitgegeven had,¹⁷ maar hij dacht waarschijnlijk dat dit niets anders was dan een volksetymologie en heeft er weinig aandacht aan besteed.

Later hebben de samenstellers van het grote woordenboek van het Iers, *The Dictionary of the Irish Language*, gezien dat ook elders het woord *féice* is gebruikt in de betekenis “the opening or roof-window common in ancient Irish houses”¹⁸ wat het gelijk van het middeleeuwse Ierse woordenboek bevestigt.

Wij moeten dus concluderen dat de overeenkomsten tussen het Middel-Ierse *féice* en Sanskrit *vaṁśya* op een toeval berusten. Daarom heb ik besloten om deze etymologie niet in mijn woordenboek op te nemen.

4. Nawoord

Zoals ik al eerder zei is het afscheidscollege een lastig genre, lastig ook al omdat men van jou verwacht dat je aan het einde een terugblik geeft en een soort stichtelijk woord, een wijze les verkondigt. Eerlijk gezegd kan ik u geen wijze lessen aanbieden. Maar goed, sinds het zo hoort, wil ik toch één ding noemen.

Een tijdje geleden heb ik een verhaal gehoord over de brouwerij Guinness. Helaas lukte het me niet dat verhaal te verifiëren, maar het is voor mijn doel niet eens belangrijk of het inderdaad waar gebeurd is. Tijdens de Grote Honger in Ierland (1845-1852) leden de Ierse bierbrouwerijen groot omzetverlies omdat de bevolking zo verarmd was dat de mensen niet meer in staat waren voor bier te betalen. Om het tij te keren besloten meeste brouwerijen om hun bier goedkoper te maken door het met water aan te lengen, maar Guinness als enige weigerde zijn bier te verdunnen. Over een tijdje gingen de brouwerijen toch stuk voor stuk failliet en alleen Guinness bleef overeind.

In onze tijd, wanneer de universiteiten onder grote druk staan om hun studieprogramma's lichter te maken en op deze manier meer studenten te laten slagen, lijkt het me dat de strategie van Guinness navolging verdient: "Don't dilute your beer!".

Wat een terugblik betreft, realiseer ik me steeds meer dat ik in mijn leven heel veel geluk heb gehad.

- Om te beginnen hebben mijn ouders me op tijd uit het Sovjetparadijs weggehaald en dankzij mijn vader zijn we in Nederland terechtgekomen zodat ik in Leiden kon studeren.
- Ik heb geweldige leermeesters gehad: Andrej Zaliznjak, Michael Witzel, Rob Beekes en Frits Kortlandt.
- Direct na mijn afstuderen kon ik beginnen aan een droombaan.
- Ik had een fantastisch team mensen om me heen (in de chronologische volgorde): Michiel de Vaan, Alwin Kloekhorst, Tijmen Pronk, Guus Kroonen, Michaël Peyrot, Lucien van Beek.

- Ik heb een opvolger wat tegenwoordig lang niet vanzelfsprekend is, en bovendien heb ik een voortreffelijke opvolger, Michaël Peyrot.
- Ik had enorm geluk Lena te ontmoeten, een vrouw die me altijd bijstond met een luisterend oor en wijze raad, wat voor mij ook in mijn professioneel leven heel veel heeft betekend.
- Ik ben gezegend met een hechte familie, met twee prachtige dochters, twee prachtige schoonzonen en vier heerlijke kleinkinderen.

Ik voel me soms echt een zondagskind, al ben ik op een maandag geboren.

En tenslotte, hoe staat het met het Leidse gedachtegoed? Om de terminologie van Frits Kortlandt te gebruiken, grijpt de Leidse parasiet duidelijk om zich heen.

Tijmen Pronk heeft een MOOC (= a massive open online course) *Introduction to Comparative Indo-European Linguistics* ontwikkeld die al door meer dan 10.000 mensen werd gevolgd.

Michiel de Vaan doceert in Bazel en Genève, en Guus Kroonen (gedeeltelijk) in Kopenhagen. Michaël Peyrot heeft promoties in cotutelle met Rome en Parijs, Alwin Kloekhorst en Lucien van Beek begeleiden PhD-studenten in Uppsala en Göttingen. Onze studenten krijgen promotiebeurzen in verschillende Europese landen.

Tegelijkertijd komen studenten uit de hele wereld naar Leiden om hier te studeren en dus geïnfecteerd te raken met het Leidse virus: als deelnemers aan de Summer School, als BA en MA studenten, als uitwisselingsstudenten, als postdocs, als gasten.

Over de toekomst van de Leidse school hoeft ik geen zorgen te maken en ik kan met een gerust hart met pensioen.

Ik heb gezegd.

Noten

1. Het Slavische woord voor ‘brood’ – Russisch *xleb*, Pools *chleb*, etc. – is ontleend aan het Germaans.
2. Thomas Olander, Indo-European cladistic nomenclature. *Indogermanische Forschungen* 124 (2019), p. 241.
3. Meer details over het leven van Julius Pokorny kan men vinden in P. Ó Dochartaigh, *Julius Pokorny, 1887–1970. Germans, Celts and nationalism*. Dublin: Four Courts Press, 2004.
4. Zoals Pokorny in het nawoord van zijn woordenboek schrijft (*Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, vol. 2, p. 1), was het netter geweest om het de 2de druk van Walde-Pokorny te noemen, maar de titel *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* was auteurs-rechtelijk beschermd.
5. R.S.P. Beekes, *Vergelijkende taalwetenschap: een inleiding in de vergelijkende Indo-europese Taalwetenschap*, Utrecht: Het Spectrum, 1990. Later werd het vertaald in het Engels als *Comparative Indo-European Linguistics: An introduction*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 1995. De tweede druk ervan werd verzorgd door Michiel de Vaan in 2011.
6. In het begin waren er ook allerlei personele problemen: de situatie waarbij je eerst geld krijgt en daarna pas de mensen moet zoeken is verre van ideaal. Het is zo veel beter als het andersom kan: eerst heel goede mensen hebben en voor hen geld zoeken. Het project werd in wezen gered door Rick Derksen die twee deelprojecten op zich nam: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon* (verschenen bij Brill in 2008) en *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon* (verschenen bij Brill in 2015).
7. Ik had het geweten: mijn onafgemaakte etymologische database van het Sanskrit, toen geheten *The Indo-Aryan Inherited Lexicon*, was onmiddellijk gestolen en circuleert nog steeds op het internet.
8. Later heeft het project nog een financiële injectie gekregen van LUCL en Brill, mede dankzij Gea Hakker en Ton van Haften.
9. Zie <https://brill.com/display/serial/IEED>.
10. <https://dictionaries.brillonline.com/iedo>.
11. Whitley Stokes, *Urkeltischer Sprachschatz*, übersetzt, überarbeitet und herausgegeben von Adalbert Bezzenberger (= *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* by August Fick, 4th ed., vol. II). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1894, p. 261.
12. C.C. Uhlenbeck, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache*, Amsterdam: Johannes Müller, 1898-1899, p. 266; A. Walde en J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, vol. I, Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter, 1932, p. 218; J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern: Francke, 1959, p. 1112.
13. M. Mayrhofer, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, Heidelberg: Winter, 1956-1980, vol. III, p. 120; M. Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, Heidelberg: Winter, 1986-1996, vol. II: p. 485.
14. Ook Ranko Matasović noemt deze etymologie niet in zijn *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, Leiden – Boston: Brill, 2011.
15. J.P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth*, London: Thames and Hudson, 1989, p. 23.
16. In de meest recente editie van dit woordenboek (Pádraic Moran, *De Origine Scotiae Linguae (O'Mulconry's Glossary): An Early Irish Linguistic Tract, Edited With a Related Glossary*, Irsan, Turnhout: Brepols, 2019) vinden we dit lemma op p. 197-8.
17. Whitley Stokes, O'Mulconry's glossary, *Archiv für celtische Lexikographie* 1 (1900): 232–324, 473–481.
18. *The Dictionary of the Irish Language*, letter F, p. 61.

Alexander (Sasha) Lubotsky (1956) studeerde eerst Algemene Taalwetenschap aan de Universiteit van Moskou. Nadat hij in 1976 met zijn ouders uit de Sovjet Unie was geëmigreerd, vervolgde hij zijn studie in Leiden, waar hij eerst het kandidaats Indo-Iraanse Talen en Culturen behaalde (1978) en daarna het doctoraal Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap (1980). Direct na zijn afstuderen werd hij wetenschappelijk medewerker bij de Leidse vakgroep Vergelijkende Taalwetenschappen. In 1987 promoveerde hij (cum laude) op het proefschrift *Nominal accentuation in Sanskrit and Indo-European*, met R.S.P. Beekes als promotor. Per 1 november 1999 werd hij benoemd tot hoogleraar Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap, en hij oefende die functie uit tot hij op 16 november 2022 met emeritaat ging.

In 2002 was hij gasthoogleraar (*directeur d'études invité*) aan de École Pratique des Hautes Études in Parijs, en in 2014 aan de Sapienza, Università di Roma.

In zijn onderzoek heeft Sasha Lubotsky (SL) zich met zeer verschillende onderwerpen beziggehouden waarvan de vier belangrijkste zijn:

- De Indo-Europese en Indo-Iraanse reconstructie, vooral de etymologie en de klankleer.
- De Vedische filologie, voornamelijk die van de Ṛgveda (*A Rgvedic Word Concordance*, 2 Vols., New Haven 1997) en de Atharvaveda

Paippalāda (*Atharvaveda-Paippalāda, kāṇḍa five. Text, translation, commentary*. Cambridge (Mass.), 2002).

- De analyse en de publicatie van de Frygische inscripties, alsook de Frygische historische grammatica.
- De eerste publicatie van de recent ontdekte marginalia in het Alaans, een oudere fase van het Ossetisch, een Iraanse taal die in de Kaukasus gesproken wordt (*Alanic marginal notes in a Greek liturgical manuscript*. Wien, 2015).

SL is editor van een aantal boekenreeksen, o.a. *Leiden Studies in Indo-European* (Rodopi, later Brill; 22 delen) en *Leiden Indo-European Etymological Dictionary series* (Brill; 12 delen). Tevens is hij de editor van de Brill website *Indo-European Etymological Dictionaries Online*, waar op dit moment 15 etymologische databases zijn gepubliceerd.

In 2001 heeft hij in Leiden de eerste Taalkundeolympiade voor middelbare scholieren georganiseerd en was verantwoordelijk voor de organisatie van nog tien edities (alsook van de Internationale Taalkundeolympiade in 2003). Daarna werd de organisatie van de Leidse Taalkundeolympiade overgenomen eerst door Michiel de Vaan en later door Tijmen Pronk. Dit jaar vond deze Olympiade voor de 23ste keer plaats.

Vanaf 2006 organiseert SL de *Leiden Summer School in Languages and Linguistics* die hij zelf in het leven heeft geroepen. Dit jaar vindt de 17de editie plaats.

Sinds 1992 leidt hij het project *Indo-European Etymological Dictionary*.

SL trad 30 keer als promotor op.

SL is sinds 2003 lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en sinds 2013 lid van de Academia Europaea.

